

Диана Благоева *

(Институт за български език,
Българска академия на науките, София)

СЕМАНТИЧНИ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРИ НОВИ АНГЛИЦИЗМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

В статията се разглежда един случай на семантична трансформация при заети от английски нови думи в българския език. Обект на анализ са значението и употребата на съществителното *джендър*. Разглежданият случай илюстрира възможността една и съща лексикална единица да принадлежи както към кръга на англобализмите (с терминологичното си значение), така и към англокализмите (с детерминологизираните си употреби). Терминът *джендър* навлиза в българския език през 90-те години на XX век, като първоначално сферата на функционирането му е ограничена. От началото на 2018 г. (в резултат на предизвикателите бурни обществени реакции политически и медийни дебати в България около предложението за ратифициране на Истанбулската конвенция от българския парламент) думата *джендър* навлиза по-широко в медийния дискурс, в комуникацията в социалните мрежи, както и в разговорната реч. При това претърпява семантична трансформация: загубва терминологичната си същност, преосмисля се и понякога придобива негативни оценъчни конотации. Семантично трансформираното съществително *джендър* става ядро на цяло словообразователно гнездо от новообразования с оказионален характер. Нетерминологичните употреби на съществителното *джендър* показват, че в езиково съзнание на част от представителите на българското общество тази дума претърпява десемантизация, съчетана в някои случаи с пейоризация.

Ключови думи: български език, неологизми, семантична трансформация, англобализми, англокализми.

0. Въведение

През последните десетилетия лингвистите от различни страни отбелязват масово навлизане на англицизми (англоамериканизми) в различни езици (включително в славянските), което е в пряка връзка с процесите

* d.blagoeva@ibl.bas.bg.

на глобализация. За този род лексика Д. Айдачич предлага сполучливия термин *англобализми* – „думи, които са глобално разпространени и имат значение като в английския език“ (Ајдачић 2020: 29–30, вж. също Лазић Коњик 2021: 20). Както всички нови заемки, англобализмите биват подлагани на фонетична, графична и морфологична адаптация към системата на приемащия език, а освен това в много случаи претърпяват и различни семантични трансформации или промени в конотацията, в резултат на което се отдалечават в семантично отношение от прототипа в езика източник на заемането. Това може да се разглежда като проява на езикова „глокализация“, обусловена от местни етно- и социокултурни специфики. За англицизми, придобили и езиковоспецифични черти, повлияни от локалните национални особености, Д. Айдачич въвежда термина *англокализми* (Ајдачић 2020: 31).

За българския език вече са описани случаи на семантични промени при някои (относително) нови заемки от английски като *файл*, *екшън*, *трансакция* и др. (вж. Благоева, Колковска 2013: 318–319 и цитираната там литература), като се посочва, че тези трансформации са част от интеграцията на заетите неологизми в българската езикова система. Обръща се внимание на това, че в повечето случаи лексикалните заемки се възприемат само с едно от значенията, представени в езика източник (при положение че съответният прототип е многозначна лексема), както и че е възможно да развият на българска почва нови значения, каквито липсват при прототипа.

Тук ще бъде разгледан само един случай на семантична трансформация при по-нови заемки от английски. Обект на анализ са значението и употребата на съществителното *джендър*. Случаят илюстрира възможността една и съща лексикална единица да принадлежи както към кръга на англобализмите (с терминологичното си значение), така и към англокализмите (с детерминираните си употреби).

1. Английският термина *gender* и опитите за предаване на съдържанието му на български език

Заетият от английски термин *джендър* навлиза в българския език през 90-те години на XX век в условията на протичащо демократизиране на обществото, промяна на обществените нагласи и модернизирание на родното хуманитарно знание. Терминът се използва (често с различен смисъл) в множество изследователски области – социални науки, философия, антропология, право, лингвистика и др. Опитите за предаване на неговото съдържание на български език се сблъскват с трудности най-вече поради сложността и (до голяма степен) размитите граници на стоящото зад него понятие.

В английския език съществителното *gender* функционира с няколко значения, основното от които е „граматичен род“.¹ През 70-те години на миналия век в рамките на англо-американското феминистко движение с тази дума започва да се означава, най-общо казано, полът като социален конструкт (за разлика от биологичния пол, за означаването на който се използва думата *sex*) (вж. Славова 2018 и цитираната там литература). В края на 80-те и началото на 90-те години в англоезичната хуманитаристика се оформя ново разбиране, което ревизира първоначалното феминистично виждане и както подчертава К. Славова, още повече разширява и усложнява съдържанието на понятието „джендър“, определяйки го като „нефиксирана, дискурсивна, културно-специфична, социална и исторически обусловена конструкция“ (Славова 2018: 498, 500).² Същевременно през 80-те години на миналия век в англо-американския административен стил се налага и употребата на *gender* като евфемизъм и заместител на думата *sex* ‘пол’ с цел избягване на проблеми, свързани с двусмисленост и дискриминация, което, отново по думите на К. Славова, довежда до „тотален терминологичен хаос“ (Славова 2018: 500).

Явленията, които в съвременната парадигма на социалните и хуманитарните науки биват подвеждани под понятието „джендър“, са сложни и разнопосочни, а теоретичната им интерпретацията и рецепцията им в различни кръгове на обществото са нееднозначни.³ Според някои изследователи това понятие търпи критики заради своята „теоретична неадекватност, политическа аморфност и неопределеност“ (Брайдотти 2000, цит. по Батулева 2018: 115), а разделението на пол и джендър губи „своя политически и епистемологически смисъл в неанглоезичен контекст, в който предпочитаният термин си остава „полово различие“ (Батулева 2018: 115).

При опитите за предаване на съдържанието на понятието „джендър“ на български език се прилагат различни преводачески техники:

а) заместване на английския термин с познати домашни думи като *род* или *пол* (Кирова, Славова 2001; Славова 2018 и др.);

¹ За произхода, семантиката и употребата на съществителното *gender* вж. Merriam-Webster Dictionary [<https://www.merriam-webster.com/dictionary/gender>], посетено на 01.11.2021.

² Според цитираната авторка усложняването на понятието върви не само по линия на свързаността на джендъра с тялото и с езика, но и „по линия на връзките му с други важни категории на човешките различия, като расова и етническа принадлежност, класа, възраст, сексуална ориентация, религия, икономически и образователен статус, власт и т.н.“ (Славова 2018: 500).

³ Коментар за формирането и същността на това понятие и за неговата интерпретация в българската наука и социалната практика у нас вж. например при Мизов 2018; Колева 2018; Динева-Карабаджаква 2018; Батулева 2019; Чавдарова 2019 и др. и цитираната там литература.

б) конструирани на нови еднословни или многословни номинации като *социален пол*, *социопол*, *социокултурен пол*, *социокултурен род*, *родов пол*, *роля на пола*, *полова роля* и пр. (Славова 2018; Колева 2018 и др.);

в) отказ от превод, т.е. въвеждане на термина в транслитерирана форма – *джендър* (Георгиев 2010; Славова 2018; Динева-Карабаджакова 2018 и др.).

Всяка една от тези преводачески техники има своите предимства и недостатъци⁴, но нито една от тях не може да бъде приета за успешна без достатъчно ясно дефиниране на термина и точно очертаване на обхвата на означаваното от него понятие.

2. Семантични трансформации при нетерминологични употреби на англицизма *джендър* в българския език

Въпреки че заемката *джендър* навлиза в българския език още през последното десетилетие на миналия век, доскоро сферата на нейната употреба беше сравнително ограничена – тази заемка (със статус на англобализъм) функционираше главно като термин в някои изследователски области и в речта на определени социални кръгове. В „Речник на новите думи в българския език (от края на ХХ и първото десетилетие на ХХІ век)“⁵ тя присъства с терминологичното си значение от сферата на социологията, дефинирано по следния начин: „Специфична за всеки пол съвкупност от характеристики и стереотипи, която определя социалното поведение и взаимоотношенията на жените и мъжете в едно общество, социалните им роли в него“ (Пернишка, Благоева, Колковска 2010: 137). „Български тълковен речник“ с автор Василка Радева предлага дефиницията: „Специфични за всеки пол характеристики, от които се определят взаимоотношенията и социалното положение на мъжете и жените“ (Радева 2012: 132).

Разглежданият англицизъм придоби по-голяма популярност и значително разшири сферата си на употреба през последните няколко години в резултат на подетите в началото на 2018 г. и предизвикали бурни обществени реакции политически и медийни дебати у нас около предложението за ратифициране на Истанбулската конвенция от българския парламент.⁵ Думата *джендър* навлиза в езика на печатните и електронните медии (Попова 2018; Войнова 2019; Замбова 2019), в комуникацията в социалните мрежи (Сталянова, Руневска 2019), както и в разговорната реч, като при това претърпява семантична трансформация: загубва термиоло-

⁴ Преводаческите стратегии при предаване на съдържанието на термина *gender* на български (както и на някои други езици) са подробно разгледани от К. Славова (2018).

⁵ За различните гледни точки в тези дебати и за понятието *джендър* в тях вж. например Динева-Карабаджакова 2018; Колева 2018; Мизов 2018; Попова 2018; Батулева 2019; Чавдарова 2019 и др.

гичната си същност, преосмисля се и понякога обраства с негативни оценъчни конотации. Както личи от проведеното от А. Ефтимова (2019) анкетно проучване и от наблюденията на Н. Сталянова и Е. Руневска (2019) върху комуникацията в социалната мрежа Facebook, при детерминологизираните употреби съществителното *джендър* на практика се десемантизира и с него започва да се означава, най-общо казано, „пол, който е извън биологично установените мъжки и женски пол“ или „човек, който се причислява към такъв пол“. Ето само няколко примера от медийни текстове, илюстриращи такава употреба:

Има държави, в които са приели, че джендърът не зависи от генетиката, може да е различен от биологичния пол. Земя, 2018, бр. 105.

След като 8 март е международният ден на жената, кога е денят на джендъра? 19 минути, 2018, бр. 2071.

Относно зачестилите през последните години детерминологизирани употреби от такъв тип К. Славова отбелязва: „Аналитичната категория *джендър* изведнъж се превърна в празен референт – дума с толкова много противоречиви и неясни значения, че се изпразни от съдържание: едни я предефинираха в „трети пол“, други я обвързаха с политически и религиозни каузи, докато трети я превърнаха в ругатня“ (Славова 2018: 510).

Семантично трансформираното съществително *джендър* става ядро на цяло словообразователно гнездо от оказионални новообразувания като *джендърщина*, *джендърровци*, *джендъраст*, *джендърност*, *антиджендър*, *джендърофиксация*, *джендърствам*, *непротиводжендърствувателствувайте* (Бонджолова 2018: 38), *джендъриада* (Войнова 2019: 388), *джендро*, *джендерас*, *джендеросвам* (Славова 2018: 510) и др. Повечето от тях са експресивно маркирани.

3. Заключение

Нетерминологичните употреби на заемката *джендър*, характерни за разговорната реч и медийния дискурс, показват, че в езиковото съзнание на част от представителите на съвременното българско общество тази дума претърпява десемантизация, съчетана в някои случаи с експресивизация и пейоризация. В резултат тя започва да се употребява с различен, доста неясен смисъл, като в определени комуникативни ситуации бива използвана като експресивно маркиран субститут за различни номинации, които в повечето случаи не са в синонимни отношения помежду си (Сталянова, Руневска 2019). При някои такива употреби се изразява отрицателна оценъчност, стигаща дори до обсценност, което поражда ред етични проблеми.

Причините за протеклата семантична трансформация при англицизма *джендър* в българския език далеч не са само езикови и може да се тър-

сят в различни посоки. Те са свързани с опита за трансфер в нашата социална практика на някои концептуални виждания и ценностни ориентации, които са характерни за чужда социокултурна среда и се оказват трудни за осмисляне в едно по-традиционно настроено общество. От значение са също сложността и многопластовостта (граничеща с размитост) на понятието „джендър“, смисловата противоречивост на самия прототипен английски термин *gender*, както и трудностите при превода на този термин на български.

Разгледаното лексикално явление, свързано с детерминологизация, десемантизация и (в някои случаи) експресивизация и пейоризация на емката *джендър*, превръща този англицизъм в англокализъм. Пейоративните употреби на думата може да се схващат като израз на нетолерантност, във връзка с което категорично следва да бъдат окачествени като неприемливи. Подобни употреби са свидетелство за съществуващи културни, социални, етични и други проблеми в нашия обществен живот, които изискват по-нататъшен анализ и оценка от специалистите в различни научни области. Тук беше коментиран само лингвистичният аспект на явлението.

ЛИТЕРАТУРА

- АЛДАЧИЌ, Дејан 2020. Називи жена и глобализација – англицизми у српском језику. *Новоречје* 3, 29–42 [<http://www.alma.co.rs/Novorecje/Novorecje3.pdf>] посетено на 01.11.2021.
- БАТУЛЕВА, Татяна 2019. Женските езици в годините на прехода. *Политически хоризонти* 3, 104–114. [https://polhorizons.files.wordpress.com/2019/07/d09fd0bed0bbd0b8d182d0b8d187d0b5d181d0bad0b8d185d0bed180d0b8d0b7d0bed0bdd182d0b8_3_2019_full.pdf] посетено на 01.11.2021.
- БЛАГОЕВА, Диана, Сия Колковска 2013. Динамика и иновационни процеси в българската лексика в края на XX и началото на XXI век. В: Л. Крумова-Цветкова, Е. Пернишка (ред.). *Българска лексикология и фразеология. Т. 1. Българска лексикология*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 215–394.
- БОНДЖОЛОВА, Валентина 2018. Активни процеси в окасионалното словотворчество. *Български език* 3, 34–47. [<https://www.balgarskiezik.eu/3-2018/Bondzholova-RED-34-47-full.pdf>] посетено на 01.11.2021.
- БРАЙДОТТИ, Роза 2000. *Половое различие как политический проект номадизма. Хрестоматия феминистких текстов*. Санкт Петербург: С. Буланин.
- ВОЙНОВА, Катерина 2019. Истанбулската конвенция през погледа на българските онлайн меди. В: *Българистични езиковедски четения*. София: Факултет по славянски филологии, Софийски университет „Св. Климент Охридски“,

- 386–391. [<http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/32045>] посетено на 01.11.2021.
- ГЕОРГИЕВ, Борислав 2010. Трябва ли и как да превеждаме международна (научна) терминология? (Главоблъсканици около превода на „gender“). В: *Лексикографията в европейското културно пространство*. Велико Търново: Знак 94, 137–142.
- ДИНЕВА-КАРАБАДЖАКОВА, Росица 2018. Юридическият терминологичен неологизъм „джендър“ в Истанбулската конвенция. *De jure* 1, 56–68. [<https://www.cceol.com/search/viewpdf?id=681781>] посетено на 01.11.2021.
- ЕФТИМОВА, Андреана 2019. Значения на лексемата джендър под влиянието на медийния дебат за приемането на Истанбулската конвенция. В: В. Бонджолова, А. Петкова, Кр. Василева (съст.). *Nomen est omen. Научни изследвания в чест на 70-годишнината на проф. д-р Кирил Цанков*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 261–174.
- ЗАМБОВА, Антония 2019. Ролята на интернет медиите в съвременната българска медийна среда. В: *Българистични четения – Сегед 2019*. Szeged: JATE-Press, 119–124.
- КИРОВА, Милена, Корнелия СЛОВОВА (съст.) 2001. *Теория през границите: Въведение в изследванията на рода*. София: Полис.
- КОЛЕВА, Бисера 2018. Homo gender на Истанбулската конвенция: либерални идеологеми и етически дилеми. *Етически изследвания* 1, 178–199. [<https://jesbg.com/koleva-b-homo-gender-na-istanbulskata-konvenciya/>] посетено на 01.11.2021.
- ЛАЗИЋ Коњик, Ивана 2021. Англобализми и други неологизми у најновијем периоду развоја српског језика. *Новоречје* 4, 19–28. [<http://www.alma.co.rs/Novorecje/Novorecje4.pdf>] посетено на 01.11.2021.
- МИЗОВ, Максим 2018. Перверзната политическа злоупотреба с темата за насилието над жените. В: *Преходът, жените и насилието*. София: Авангард Прима, 270–380.
- ПЕРНИШКА, Емилия, Диана Благоева, Сия Колковска 2010. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI век)*. София: Наука и изкуство.
- ПОПОВА, Жана 2018. Дебатът около Истанбулската конвенция в българските медии. *Медialog* 4, 260–292. [<https://www.medialog-bg.com/?p=1213>] посетено на 01.11.2021.
- РАДЕВА, Василка 2012. *Български тълковен речник*. София: Изток – Запад.
- СЛОВОВА, Корнелия 2018. Изгубени в превода: джендър разноречията на български. *Социологически проблеми* 2, 495–514. [<https://www.cceol.com/search/viewpdf?id=762033>] посетено на 01.11.2021.
- СТАЛЯНОВА, Надежда, Елена Руневска 2019. За някои лексикални явления в българския език, или какво означава думата джендър. *Лингвистични проблеми* 1, 252–255.

ЧАВДАРОВА, Нина 2019. Понятието „џендър“ в политическото говорене. В: *Преходът и политическите езици*. София: Авангард Прима, 276–285.

Диана Благоева

СЕМАНТИЧКЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ У НОВИМ АНГЛИЦИЗМИМА У БУГАРСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак

У чланку се испитује случај семантичке трансформације нових позајмљеница из енглеског језика у бугарском језику. Предмет анализе је значење и употреба именице *џендър* (цендер). Разматране речи илуструју могућност да иста лексичка јединица припада и кругу англобализама (са својим термилошким значењем) и англокализама (са својом детерминологизованом употребом). Термин *џендър* ушао је у бугарски језик 90-их година двадесетог века и у почетку је обим његовог деловања био ограничен. Од почетка 2018. године (као резултат бурних реакција јавности на политичке и медијске дебате у Бугарској око предлога за ратификацију Истанбулске конвенције од стране бугарског парламента) реч *џендър* је постала све раширенија у медијском дискурсу, комуникацији на друштвеним мрежама. и у колоквијалном говору. Истовремено, она пролази кроз семантичку трансформацију: губи термилошку суштину, преиспитује се и понекад добија негативне евалуативне конотације. Семантички трансформисани именица *џендър* постаје језгро читавог семантичко деривационог гнезда нових речи оказионалног карактера. Нетермилошка употреба именице *џендър* показује да у језичкој свести неких представника бугарског друштва ова реч пролази кроз десемантизацију, у неким случајевима комбиновану са пејоризацијом.

Кључне речи: бугарски језик, неологизми, семантичка трансформација, англобализми, англокализми.